

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI,
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”**

REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT

Contribuția școlii maghiare de arheologie la
cercetarea Daciei romane
(The contribution of the Hungarian
archaeological school to the research of Roman
Dacia)

Conducător științific:
Conf. univ. dr. habil. Florin Fodorean

Candidat:
Orsolya Szilagyi

Cluj-Napoca
2025

CUPRINSUL REZUMATULUI TEZEI DE DOCTORAT

Cuvinte Cheie.....	7
Introducere	7
Metodologie	9
Prezentarea sintetică A capitolelor Tezei de doctorat.....	9
Concluzii	16
Bibliografie selectivă	19

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

Introduction.....	7
Chapter 1 – Methodology.....	10
1.1. Framework	10
1. 2. A quick literary overview.....	10
1.2.1. Histories of archaeology from foreign authors.....	11
1.2.2. Histories of archaeology concerning Transylvania	15
1.2.3. Unpublished material.....	17
1.3. Some things that need to be taken into consideration	18
Chapter 2 – The beginning of the 19th century and the research of Roman Dacia.....	21
2.1. Notable figures	21
2.1.1. (Lugosi) Fodor András	22
2.1.2. Kemény József.....	23
2.2. The state of research.....	23
2.2.1. The rise of antiquarianism	23
2.2.2. Different approaches to antiquarianism in Transylvania.....	26
2.3. Research	27
2.4. Antiquarian or archaeologist?	30
2.5. Summary	31

Chapter 3 – The end of the Hungarian Revolutions of 1848–1849 and the first steps toward consistent research 33

3.1. Notable figures	34
3.1.1. Finály Henrik	34
3.1.2. Kőváry László	35
3.1.3. Torma Károly	36
3.2. The state of research	38
3.2.1. The identification of sites	38
3.2.2. Planned excavations	43
3.2.3. Unplanned excavations	44
3.3. Summary	45

Chapter 4 – The Austro–Hungarian Compromise of 1867 and the intensification of scientific Research..... 46

4.1. Notable figures	47
4.1.1. Cserni Béla	47
4.1.2. Finály Gábor	48
4.1.3. Király Pál	49
4.1.4. Kuun Géza	49
4.1.5. Milleker Bódog	50
4.1.6. Orbán Balázs	51
4.1.7. Ornstein József	51
4.1.8. Ortway Tivadar	52
4.1.9. Szinte Gábor	52
4.1.10. Téglás Gábor	53
4.1.11. Téglás István	54
4.2. The state of research	55
4.2.1. Identification of sites	55
4.2.2. Planned excavations	71
4.2.3. Unplanned excavations	77
4.2.4. Summary	78

Chapter 5 – The Pósta Béla-Era and the Professionalization of Archaeology in Transylvania
..... 80

5.1. Notable figures	80
5.1.1. Pósta Béla	81

5.1.2. Buday Árpád.....	81
5.1.3. Roska Márton	83
5.2. The state of research.....	83
5.2.1. Research carried out by antiquarians.....	84
5.2.2. Research carried out by the Pósta-school	92
5.3. Summary	96
Chapter 6 – The Post-World War I Era Until the End of World War II.....	98
6.1. Notable figures	98
6.1.1. Ferenczi István.....	99
6.1.2. Paulovics István.....	99
6.1.3. Radnóti Aladár.....	100
6.1.4. Székely Zoltán	100
6.2. The state of research.....	100
6.2.1. Pre-Second Vienna Award	101
6.2.2. From the Second Vienna Award to the end of World War II.....	102
6.3. Summary	106
Chapter 7 – Networking and Academic Rivalries in 19th–20th Century Transylvania and their Consequences	107
7.1. Institutional relationships	107
7.1.1. The National Museum of Hungary and the Transylvanian Museum	108
7.1.2. The Transylvanian Museum and provincial museums	109
7.2. Partnerships	110
7.2.1. Lugosi Fodor András and count Kemény József.....	110
7.2.2. Lugosi Fodor András and Brúz Lajos.....	110
7.2.3. Visits of foreign scholars	111
7.3. Personal rivalries/conflicts	112
7.3.1. Kőváry László and the Lugosi Fodor–Brúz author pair	112
7.3.2. Torma Károly and Ortway Tivadar	114
7.3.3. Fröhlich Róbert and the antiquarians from Transylvania	115
7.3.4. Téglás Gábor and Finály Gábor.....	116
7.3.5. The Pósta-school and Cserni Béla	118
7.3.6. The Pósta-school and Téglás Gábor	119
7.3.7. Other conflicts of the Pósta-school.....	121

7.3.8. General discontent towards Budapest.....	121
7.3. Summary	122
Chapter 8 – Study Trips and their Contribution to Research.....	124
8.1. The trips of Téglás Gábor.....	124
8.1.1. Travel to Germany.....	124
8.1.2. Travel to Romania	125
8.2. The trips of Buday Árpád.....	125
8.2.1. Travel to Vienna	126
8.2.2. Travels in Germany	126
8.2.3. Travels in Greece.....	128
8.3. Summary	130
Chapter 9 – Historical Societies and their Contributions to Dissemination.....	131
9.1. Transylvanian Archaeological Society (<i>Erdélyhoni Archaeologiai Egyesület</i>).....	132
9.2. Society of Hungarian Medics and Nature Explorers (<i>Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága</i>).....	133
9.3. Transylvanian Museum Society (<i>Erélyi Múzeum Egyesület</i>)	134
9.4. The Alba de Jos County Historical, Archaeological and Natural Scientific Association (<i>Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet</i>)	135
9.5. Hunedoara County Historical and Archaeological Society (<i>Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat</i>).....	136
9.6. The Historical and Archaeological Museum Society of Southern Hungary (<i>Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat</i>)	137
9.7. The Solnok-Dăbâca County Literary, Historical and Ethnographical Association (<i>Szolnok-Doboka Megyei Irodalmi-, Történelmi- és Ethnographiai Társulat</i>)	138
9.8. Summary	139
Chapter 10 – Private and Public Archaeological Collections in the 19th and First Half of the 20th Century	141
10.1. The private collections of noble families	142
10.1.1. The collection of the Gyulay–Kuun family	143
10.1.2. The collection of the Jósika family.....	144
10.1.3. The collection of the Kendeffy family	144
10.1.4. The collection of baron Löwenthal Sámuel.....	145
10.1.5. The collection of baron Nopcsa László	145
10.1.6. The collection of the Pogány family.....	146
10.1.7. The collection of the Teleki family from Gornești.....	147

10.1.8. The collection of the Várady family	147
10.1.9. The collection of the Wesselényi family	149
10.2. The private collections of antiquarians	149
10.2.1. The collection of Botár Imre	149
10.2.2. The collection of Lugosi Fodor András and Spányik József	150
10.2.3. The collection of count Kemény József	150
10.2.4. The collection of Kovács Ferenc	151
10.2.5. The collection of Reiner Zsigmond	152
10.2.6. The collection of Temesváry János	152
10.2.7. The collection of Téglás István	152
10.3. School collections	153
10.3.1. The collection of the Bethlen College from Aiud	153
10.3.2. The collection of the Calvinist College from Odorheiu Secuiesc	154
10.3.3. The collection of the Calvinist Kúun College from Orăștie	154
10.4. Public collections	155
10.4.1. National Superintendence of Museums and Libraries	156
10.4.2. The Brukenthal Museum	157
10.4.3. The Transylvanian Museum	157
10.4.4. The Museum from Deva	162
10.4.5. The Museum from Alba Iulia	164
10.4.6. The Székely National Museum	166
10.4.7. The Museum from Timișoara	167
10.5. Summary	168
Chapter 11 – Contributions to Heritage Protection	170
11.1. Documentation	171
11.1.1. Churches	171
11.1.2. Private homes	172
11.1.3. Construction material	173
11.1.4. “Creative” uses	175
11.2. Motions for heritage protection	175
11.3. Legislation	177
11.3.1. Unmoveable heritage	177
11.3.2. Moveable heritage	179

11.3.3. After Article no. XXXIX.....	180
11.4. The National Committee for Monuments	184
11.5. Summary	184
Chapter 12 – Outside Factors and their Effect on Research	186
12.1. Development and the emergence of the antiquities market	186
12.2. The general assemblies of the Society of the Hungarian Medics and Nature Explorers in Transylvania	190
12.3. The Hungarian Revolution of 1848 and its aftermath.....	191
12.4. Theodor Mommsen’s visit to Transylvania	192
12.5. The founding of the Royal Hungarian Franz Joseph University at Cluj.....	193
12.6. Millennial Celebrations and monograph writing	197
12.7. The hegemony of the Pósta-school	205
12.8. The lack of a “Limes Program”	209
12.9. Photography and aerial photography.....	211
Conclusions.....	214
Appendices.....	217
Bibliography	217
Illustrations	217

CUVINTE CHEIE

Istoria arheologiei, Dacia romană, arheologi din Transilvania, arheologi maghiare, anticarism, anticarism din secolul XIX, profesionalizarea arheologiei, cercetarea timpurie de teren, arheologia în prima jumătate a secolului XX

INTRODUCERE

Fascinația omului pentru trecut a fost mereu prezentă. Primele săpături arheologice documentate datează din vremea egiptului antic, însă vor trece mii de ani până când vom putea numi această curiozitate inerentă față de trecut drept o disciplină științifică. Anticarii europeni din

vest au început să adune colecții semnificative, așa-numitele *Kunstkabinett* și *Wunderkammer* deja în secolul al XVI-lea, publicând volume despre acestea. Un factor important în modul în care arheologia a devenit o disciplină științifică a venit din partea științelor naturale. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, în întreaga Europă au loc săpături frecvente și la scară largă. Data de naștere a arheologiei variază în funcție de națiunea despre care vorbim. În cazul Ungariei și, separat, al Transilvaniei, epoca profesionalizării a fost în principal chiar sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

În Ungaria, glorificarea trecutului național legat de arheologie a fost declanșată de descoperirea mormintelor regelui Béla al III-lea și ale soției sale în decembrie 1848 de către Érdy János. Aceasta a fost prima dată când mormintele unui cuplu regal din dinastia Árpád au fost identificate *in situ*, cu inventarul mormintelor încă prezent. Arheologia a luat amploare în anii 1890, când statul se pregătea pentru sărbătorirea mileniului. Interesul pentru istoria preistorică și clasică era destul de caracteristic pentru secolul al XIX-lea; mișcarea a fost inițiată de Kemény József și contemporanii săi. Această mișcare a fost intensificată în a doua jumătate a secolului, când anticari precum Torma Zsófia și Károly, frații Téglás și alții au început munca minuțioasă de înregistrare și cercetare a descoperirilor antice. Secolul XX începe cu profesionalizarea arheologiei în Transilvania, după ce Pósta Béla este numit șef al departamentului de arheologie al Universității Franz Joseph din Cluj.

Arheologia fiind o disciplină cu o istorie atât de lungă și captivantă, este de înțeles că nenumărate lucrări au încercat să-i scrie istoria, de la primele începuturi și până la cele mai moderne metode care sunt folosite astăzi. Primele cărți care discută istoria disciplinei apar în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu o creștere bruscă începând cu al Doilea Război Mondial. Cu toate acestea, cele referitoare la evoluția disciplinei au apărut abia începând cu anii 2000, atât în România, cât și în Ungaria, cu o intensificare în cercetare în ultimii zece ani.

Scopul acestei teze este de a compila și analiza cercetările privind Dacia romană efectuate de arheologii maghiari din secolul al XIX-lea până în 1945. De asemenea, se dorește afirmarea faptului că cercetarea Daciei romane, realizată de primii anticari maghiari și, ulterior, de membrii școlii arheologice maghiare între secolul al XIX-lea și sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial reflectă o progresie neliniară, influențată drastic de schimbarea contextelor politice, societale, culturale și academice, care au influențat modul în care a evoluat disciplina și, ulterior, modul în care au fost interpretate descoperirile.

METODOLOGIE

Teza de față se axează pe contribuțiile școlii arheologice maghiare la cercetarea Daciei romane. Perioada care este analizată este de la începutul secolului al XIX-lea până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Motivul pentru care au fost alese aceste două repere pentru a constrânge subiectul tezei este faptul că anticariatul maghiar din Transilvania începe să treacă la o erudiție mai serioasă începând cu secolul menționat, iar primele personalități care au avut un impact mai mare asupra cercetării arheologice/patrimoniului roman au activat în jurul acestei perioade. Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și schimbările politice care au urmat au avut, de asemenea, o influență profundă asupra cercetării maghiare din Transilvania, iar autorul consideră că acesta este un moment potrivit pentru a delimita perioada analizată. În plus, de atunci a trecut suficient timp pentru a avea o viziune mai detașată asupra cercetărilor și rezultatelor acestora. Contribuțiile pe care arheologii români și sași/germani le-au adus în această perioadă sunt menționate doar în treacăt, cu toate acestea, impactul activității lor asupra cercetării maghiare va fi analizat.

Pe parcursul acestei lucrări, principalele surse literare care au fost scrise despre istoria arheologiei atât în context internațional, cât și local au fost analizate într-o manieră calitativă. Literatura de sursă, cum ar fi articolele din cele mai importante reviste maghiare ale vremii, scrise de anticari și arheologi timpurii, au fost tratate ca surse primare. Principalele reviste analizate în acest caz au fost *Archaeologiai Értesítő*, *Archaeologiai Közlemények*, *Erdélyi Múzeum*, *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, *Az Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet Évkönyve*, *Dolgozatok*. Au fost consultate, de asemenea, monografiile de mari dimensiuni scrise despre istoria comitatelor din Transilvania și publicate la sfârșitul secolului al XIX-lea, deoarece acestea pot fi adesea considerate ca o încununare a activității științifice a anticarilor și a primilor arheologi.

PREZENTAREA SINTETICĂ A CAPITOLELOR TEZEI DE DOCTORAT

Teza de doctorat este compusă din 12 capitole. **Capitolul 2** (capitolul 1 fiind dedicat metodologiei) tratează perioada cuprinsă între începutul secolului al XIX-lea și Revoluția maghiară din 1848-1849. În cazul Transilvaniei au existat câțiva anticari care au fost interesați de descoperirile și chiar siturile romane în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cei mai notabili dintre aceștia au fost probabil contele Kemény József și Lugosi Fodor András. Deși cercetarea științifică privind vestigiile Daciei romane din partea savanților maghiari a fost destul de redusă în comparație cu activitatea intensă din deceniile următoare, aceasta a creat, de asemenea, mijloacele pentru cercetări suplimentare în viitor. Cercetările lui Torma József la castrul de la Ilișua vor servi drept exemplu pentru cei doi copii ai săi, Zsófia și Károly, fiul său efectuând una dintre primele săpături arheologice documentate din Transilvania. Pe de altă parte, Kemény József l-a ajutat pe Neugebauer în cercetările sale privind siturile arheologice și antichitățile din Dacia romană. Lucrarea lui Neugebauer va fi citată ulterior de mai mulți anticari și arheologi maghiari, devenind un punct de referință în lucrările referitoare la istoria Daciei romane. Distrugerea celor două mozaicuri de la Sarmizegetusa subliniază, de asemenea, faptul că, deși existau deja oameni care erau destul de conștienți de faptul că rămășițele trecutului ar trebui protejate, aceasta nu era cazul pentru toți. În plus, nu exista nicio legislație care să pedepsească distrugerea patrimoniului. Revoluția din 1848-1849 și distrugerea mai multor monumente au servit drept o reafirmare dureroasă a vulnerabilității patrimoniului cultural.

Capitolul 3 prezintă perioada de la sfârșitul revoluției până la Compromisul austro-ungar din 1867. Pașii mici către o cercetare de teren continuă în Transilvania au fost făcuți în primele două decenii după Revoluția din 1848-1849. Anticarii transilvăneni precum Torma Károly, Finály Henrik și-au publicat articolele în reviste importante ale țării precum *Archaeologiai Közlemények* și *Archaeologiai Értesítő*. Acest lucru a însemnat că rezultatele lor a fost integrată treptat în discursul științific al vremii, subliniind și mai mult relevanța descoperirilor. Vizita lui Theodor Mommsen în Transilvania și corespondența sa ulterioară cu Torma constituie, de asemenea, un moment important al acestor ani.

Înființarea Societății Muzeului Ardelean în 1859 a însemnat că în sfârșit a existat un loc de întâlnire pentru anticarii locali, făcând din Cluj un centru științific important pentru cercetarea arheologică, Societatea finanțând, de asemenea, personalități precum Torma pentru a-și continua activitatea. Societatea având și un muzeu propriu, a doua instituție de acest fel din Transilvania, s-a dorit și crearea unei colecții relevante de antichități. Acest lucru însemna că Societatea nu

cumpăra doar antichități de pe piață, ci, așa cum am văzut în cazul săpăturilor lui Torma Károly de la Ilișua, finanța și săpături pentru a obține material nou și interesant pe care altfel nu ar fi avut speranțe să le obțină.

Capitolul 4 se referă la intensificarea cercetării arheologice care a avut loc din 1867 până la numirea lui Pósta Béla ca șef al departamentului de arheologie al Universității Franz Joseph din Cluj în 1899. Numărul anticarilor interesați de cercetarea științifică a Daciei romane a crescut drastic spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Această creștere poate fi atribuită mai multor motive: înființarea de societăți istorice și muzee, reînființarea universității de la Cluj și nevoia de a colecta date în vederea pregătirii sărbătorilor milenare.

Schimbările politice a făcut ca înființarea de societăți să devină mult mai ușoară decât înainte, ceea ce, la rândul său, a însemnat crearea a nenumărate societăți istorice în județele din Transilvania și Banat. Activitățile acestor societăți au provocat, la rândul lor, o creștere a numărului de persoane interesate de antichități. Colecțiile de antichități adunate de aceste societăți au dus ulterior la înființarea tuturor muzeelor provinciale importante care există și astăzi.

Înființarea Universității Franz Joseph din Cluj a adus schimbări majore în viața științifică a orașului. Contemporanii au deplâns faptul că activitatea științifică a Societății Muzeului Ardelean aproape că a încetat din cauza universității. Acest lucru arată că, deși universitatea a adus în oraș mai mulți savanți și chiar mai mulți studenți, nu toată lumea a fost mulțumită de schimbările provocate de acestea. Finály a îndemnat, de asemenea, la înființarea unei societăți științifice exclusiviste, la care să poată adera doar savanți renumiți, acesta fiind practic un răspuns la faptul că, plătind o taxă de membru, oricine putea adera la Societatea Muzeului, diminuând astfel valoarea sa științifică.

Dorința de a scrie monografii referitoare la arheologia unei anumite regiuni din Transilvania era o dorință al multor anticari. Cu toate acestea, pentru a realiza aceste monografii, exista o nevoie inerentă de a afla cât mai multe despre trecutul antic. Acest lucru însemna că cercetarea pe teren era extrem de importantă, din ce în ce mai mulți anticari părăsind birourile de a documenta și cerceta pe teren, în locul de a folosi descrierile altora pentru cercetare. Astfel, cantitatea de informații care era dobândită în această perioadă cu privire la Dacia romană a fost nemaiîntâlnită până atunci. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în aproape toate siturile romane importante au avut loc periegeze și săpături, toate datorită muncii riguroase a câtorva persoane.

Arheologia din Transilvania a pornit pe calea profesionalizării, iar unii cercetători care își începuseră cercetările în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea vor concura între ei pentru a fi șeful noii catedre de arheologie de la universitatea din Cluj, proces care se încheie cu numirea unui „outsider”, Pósta Béla, semnalând un nou capitol în arheologia transilvăneană și culminând cu ruptura dintre așa-numiții mari amatori și primii arheologi profesioniști.

Perioada de la numirea lui Pósta Béla în fruntea secției de arheologie din Cluj până la sfârșitul Primului Război Mondial stă la baza **capitolului 5**. Primii aproximativ 15 ani ai secolului al XX-lea sunt caracterizați de cercetările paralele efectuate de marii amatori și arheologii profesioniști. Deși câțiva reprezentanți definitivi ai epocii anterioare sunt încă activi (Cserni, frații Téglás, Finály Gábor), numărul săpăturilor efectuate de aceștia scade drastic. Pensionarea lui Téglás Gábor și mutarea sa ulterioară la Budapesta înseamnă că săpăturile de la Sarmizegetusa sunt practic oprite, Téglás îndreptându-și atenția în principal spre studii de *limes*, mai ales în ceea ce privește granița de est a provinciei. Finály Gábor se mută la Budapesta, arheologia Panoniei devenind principalul său domeniu de cercetare.

Membrii școlii Pósta sunt permanent trimiși să efectueze săpături. Cu toate acestea, cercetările lor, cel puțin în cazul siturilor romane, se concentrează în principal asupra zonei din jurul Clujului, ceea ce Paulovics István va atribui mai târziu lenei din partea lor. Chiar și așa, ei reușesc să obțină finanțare pentru majoritatea săpăturilor, în timp ce Muzeul Transilvaniei începe, de asemenea, să facă pași mici către o cercetare mai centralizată a *limes*-ului roman, lucru care nu a fost niciodată urmărit într-un mod mai serios.

În absența personalităților definatorii ale mișcării anticariilor provinciale, săpăturile organizate de societățile istorice sunt, de asemenea, oprite. Acest lucru, împreună cu dorința din ce în ce mai prezentă de a face din Cluj capitala arheologiei transilvănene și descurajarea cercetărilor de teren „de amatori” duce la sfârșitul anticarianismului așa cum îl știm și la începutul definitiv al arheologiei profesionale în Transilvania.

Capitolul 6 abordează perioada cuprinsă între sfârșitul Primului Război Mondial și sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Impactul Primului Război Mondial și al consecințelor sale asupra școlii arheologice maghiare din Transilvania nu poate fi supraestimat. Au avut loc schimbări majore atât în corpul profesoral al universității, cât și în fruntea muzeului. Societatea Muzeului Ardelean a trebuit să treacă printr-o lungă luptă juridică, ceea ce a încetinit și cercetarea. În ceea ce privește școala maghiară de arheologie, cel de-al Doilea Dictat de la Viena a adus unele

schimbări, fiind alocate fonduri și utilizate noi tehnologii pentru cercetare chiar și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Cu toate acestea, aceste progrese promițătoare ale cercetării au fost brusc oprite din cauza schimbărilor politice aduse de sfârșitul războiului, încheindu-se astfel un alt capitol din istoria arheologiei transilvănene.

Efectul rețelor și al relațiilor/rivalizării personale asupra cercetării arheologice sunt discutate în **capitolul 7**. Anticarianismul și, mai târziu, arheologia au fost întotdeauna o disciplină cu o nevoie de menținere a relațiilor personale. Aceștia își împărtășeau reciproc teoriile și rezultatele, uneori le cereau părerea sau ajutorul colegiilor. Corespondența dintre cercetători au arătat, de asemenea, că, în ciuda distanțelor mari dintre țări, aceste persoane puteau să se consulte destul de ușor între ele. Anticarii mai tineri și mai neexperimentați, precum Lugosi Fodor András, puteau solicita ajutorul unor colegi respectați, precum Kemény József, pentru a supraveghea publicarea manuscriselor lor.

Apariția revistelor științifice și a revistelor ușor accesibile au facilitat, de asemenea, apariția recenziilor, în care anticarii și arheologii deopotrivă își puteau critica mai ușor munca unii altora, creând adesea conflicte de durată în mediul academic. Publicarea cărților putea fi amânată pe termen nedeterminat; subiectele de cercetare puteau fi abandonate din cauza unei critici dure. Dar o critică deschisă a propriei lucrări ar putea, de asemenea, să încurajeze pe cineva să își revizuiască cercetarea și să găsească dovezi mai concrete. Desigur, apariția unor cercetători noi, mai bine pregătiți, într-un mediu dominat de către cei mai în vârstă putea, de asemenea, să creeze conflicte. Contactul cu cercetătorii străini era, de asemenea, esențial, deoarece nicio disciplină nu poate evolua în izolare pură. Cu cât un cercetător sau chiar o instituție avea mai multe relații internaționale, cu atât ar fi fost mai bine privit de colegii săi.

Capitolul 8 prezintă diferitele călătorii de studiu pe care anticarii și arheologii le-au făcut în străinătate, analizând impactul acestora asupra cercetării lor. Impactul călătoriilor de studiu asupra modului în care indivizii și-au desfășurat cercetarea este destul de profund. Având acces la literatură și la colecțiile muzeelor, cercetătorii puteau găsi analogii mai repede și mai ușor, ceea ce, la rândul său, însemna că își puteau concentra mai bine cercetările asupra anumitor aspecte și să ajungă mai ușor la concluzii importante. Elementele recurente în călătoriile efectuate atât de Téglás, cât și de Buday ne permit să facem o anumită comparație între ei. Amândoi au vizitat Germania în același deceniu, cercetând elemente ale limesului de acolo pentru a face un studiu comparativ al acestuia cu cel din Dacia. Téglás și-a făcut cercetările în ultimele decenii ale vieții

sale, ca un savant deja respectat și bine stabilit. Între timp, Buday se afla la începutul carierei sale științifice, călătoria servind drept bază pentru viitoarele sale studii asupra *limesului*. În timp ce Téglás a trebuit să finanțeze călătoria din propriul buzunar, Buday a primit o bursă pentru călătoria sa. Raportul întocmit de Téglás a fost criticat de unii dintre contemporanii săi și, foarte probabil, l-a determinat să își deturneze atenția de la studiul *limesului*, în timp ce eforturile lui Buday au fost lăudate. Acest exemplu ilustrează destul de bine schimbarea pe care arheologia din Transilvania a cunoscut-o la începutul secolului. Eforturile anticarilor nu erau întotdeauna finanțate de guvern, în timp ce noua generație de arheologi proaspăt formați era sprijinită de autorități pentru a-și aprofunda cunoștințele.

Importanța societăților istorice în această perioadă și impactul lor asupra cercetării de teren sunt subliniate în **capitolul 9**. Apariția societăților istorice în întreaga Transilvanie spre sfârșitul secolului al XIX-lea a însemnat mai multe lucruri: exista un număr semnificativ de intelectuali locali în afara Clujului, considerat atunci un centru pentru savanți, care doreau să se adune și să studieze istoria, etnografia sau istoria naturală a ținutului lor într-un mod mai formal. Aceștia au fost dispuși să sacrifice timp și chiar bani pentru a continua aceste demersuri și, de asemenea, au încercat să își folosească influența pe care o aveau atât în administrația locală, cât și în cea națională pentru a obține sprijin financiar și juridic. Datorită muncii neobosite a membrilor, unele situri au scăpat de distrugerea completă, deoarece autoritățile locale, care erau, de asemenea, membri ai acestor societăți, au împiedicat uneori sătenii să distrugă sau să reutilizeze descoperirile. Astfel, misiunea lor nu a fost doar documentarea siturilor și colectarea de antichități, ci și sensibilizarea cu privire la importanța patrimoniului.

Capitolul 10 abordează apariția colecțiilor de antichități private și publice de-a lungul timpului. Înființarea muzeelor de la începutul secolului al XIX-lea a însemnat o creștere a interesului față de trecut în cazul publicului. Atât membrii aristocrației, cât și cei ai clasei de mijloc s-au simțit inspirați să își înființeze propriile colecții, o parte dintre acestea devenind ulterior părți ale muzeelor din Transilvania, unele instituții fiind înființate datorită cantităților mari de antichități donate care au intrat în domeniul public. Chiar și așa, aceste colecții private erau destul de vulnerabile, în sensul că, odată cu moartea proprietarului, ele puteau fi vândute și ajungeau în străinătate, dacă moștenitorii decideau să facă acest lucru, în loc să le ofere unei instituții publice.

Faptul că unele dintre aceste colecții private au devenit mai târziu publice se datorează, de asemenea, activității anticarilor și de primii arheologi. Munca lor de a înființa societăți a inspirat

colecționarii privați să își doneze mai târziu antichitățile publicului, asigurându-se astfel că acestea nu vor ajunge în străinătate. Chiar dacă Compromisul din 1867 a adus schimbări politice și societale majore în Ungaria, animozitatea resimțită de maghiari față de politicile practicate de Viena în trecut nu s-a risipit nici măcar în cursul anilor 1870. Există, de asemenea, o schimbare completă în ceea ce privește modul în care persoanele care obțineau antichități pentru colecțiile lor private erau percepute în secolul al XX-lea. Cu muzee și arheologi deja bine stabiliți în Transilvania, nu era de mirare că Pósta Béla nu a tolerat existența unor astfel de colecții

Capitolul 11 subliniază rolul important pe care anticarii și arheologii l-au avut în protecția patrimoniului roman. Antichitatea, arheologia și cercetarea siturilor romane din Transilvania au mers mână în mână cu mișcarea de protecție a patrimoniului. Putem spune, de asemenea, că munca depusă de anticari începând cu anii 1850 a contribuit enorm la puterea de lobby care a dus în cele din urmă la adoptarea articolului nr. XXXIX, fiind acceptat de ambele camere ale parlamentului. De la protestul lui Kőváry László în prima ediție de *Erdély régiségei*, până la publicarea primei liste oficiale a siturilor protejate la începutul secolului, deceniile de muncă depuse de nenumărate persoane pentru protejarea siturilor au avut în sfârșit rezultate. Cu toate acestea, trebuie subliniat, de asemenea, că aceste situri au necesitat o monitorizare constantă, deoarece jefuirea lor a continuat chiar și după 1881. Membrii societăților istorice, împreună cu reprezentanții primei generații de arheologi profesioniști au încercat în mod constant să pună în aplicare o protecție și mai strictă a patrimoniului, adresându-le administrațiilor locale, uneori chiar reușind în aceste demersuri.

În **capitolul 12** sunt prezentați mai mulți factori externi și efectul lor asupra cercetării Daciei romane. După cum au remarcat mulți cercetători care scriu despre istoria arheologiei, este imperativ să se ia în considerare toți factorii externi, oricât de mici, care au influențat evoluția disciplinei. Numai astfel putem obține imaginea corectă. În cazul anticarianismului și arheologiei transilvănene, putem identifica câteva întâmplări care au avut o influență directă și profundă asupra disciplinei în sine și a cercetării Daciei romane: dezvoltarea și apariția pieței antichităților, adunările generale ale Societății Medicilor și Naturaliștilor Maghiari desfășurate în Transilvania, Revoluția Maghiară din 1848 și cauzele, vizita lui Theodor Mommsen în Transilvania, înființarea Universității Franz Joseph de la Cluj, Serbările Milenare din 1896 și efectul lor asupra scrierii monografiilor, hegemonia școlii Pósta, lipsa unui „Program *Limes*” și dezvoltarea fotografiei și a fotografiei aeriene.

CONCLUZII

Așa cum s-a menționat în introducere, scopul acestei teze este de a compila și analiza cercetările referitoare la Dacia romană efectuate de arheologii maghiari din secolul al XIX-lea până în 1945. De asemenea, s-a dorit afirmarea faptului că cercetarea Daciei romane, realizată de primii anticari maghiari și, ulterior, de membrii școlii arheologice maghiare între secolul al XIX-lea și sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial reflectă o progresie neliniară, modelată drastic de schimbarea contextelor politice, societale, culturale și academice, care au influențat și modul în care a evoluat disciplina și, ulterior, modul în care au fost interpretate descoperirile.

Examinând lucrările atât ale anticarilor, cât și ale arheologilor din perioada menționată mai sus, pot fi identificate personalități și momente-cheie, toate acestea conducând în cele din urmă la o mai bună înțelegere a trecutului antic.

Începutul epocii reformelor maghiare a însemnat atât schimbări politice, cât și societale, care, la rândul lor, au dat începutul activității primilor anticari maghiari serioși din Transilvania: Kemény József și Lugosi Fodor András. Aceștia reprezentau două tipuri diferite de cercetători, dar, în esență, ambii au încercat să colecteze cât mai multe informații despre trecutul Transilvaniei, scopul lor final fiind publicarea unei cărți cuprinzătoare. Deși amândoi erau interesați de perioada romană, Fodor adunase mai multe informații legate de aceasta, în principal datorită faptului că zona în care locuia, județul Hunedoara, era abundentă în situri romane. Manuscrisele sale care detaliază istoria romană a Transilvaniei servesc drept surse importante de informații despre situri și colecții de antichități. Adunarea generală a Societății Medicilor și Naturaliștilor Maghiari de la Cluj din 1844 a reprezentat o etapă importantă în anticarianismul transilvănean, cei prezenți subliniind necesitatea unei societăți arheologice și a unei activități de anticariat mai intense.

Aceste începuturi foarte promițătoare au fost întrerupte din cauza Revoluției din 1848-1849, iar represaliile care au urmat au întrerupt pe termen nelimitat orice fel de activitate de anticariat. Abia spre sfârșitul anilor 1850 membrii mai noi ai mișcării își încep cercetările, în parte datorită vizitei lui Theodor Mommsen. Cele mai remarcabile personalități ale acestei perioade în Transilvania sunt Torma Károly și Finály Henrik, în timp ce Kövály László poate fi considerat un susținător al protecției patrimoniului, care era în cele din urmă obiectivul fiecărui anticar și arheolog. În timp ce această perioadă este marcată de primele săpături bine documentate și de

colectarea de date privind granițele Daciei romane, au fost publicate și primele monografii privind istoria antică a Daciei. Cu toate acestea, cercetările privind Dacia nu erau suficient de avansate pentru ca anticarii să poată scrie o istorie definitivă. În lipsa datelor arheologice, acești scriitori, precum Vass, aveau tendința de a se baza pe scrierile autorilor antici și pe observațiile făcute de autori străini.

Înființarea Societății Muzeului Transilvaniei în 1859 a reprezentat un moment important în evoluția cercetării, deoarece a facilitat un loc de întâlnire pentru anticari, a protejat antichitățile Transilvaniei prin colectarea și expunerea lor și, de asemenea, a acordat finanțare pentru proiecte de cercetare, cum ar fi săpăturile lui Torma Károly de la Ilișua și cercetărilor pe teren la *limesul* nordic al Daciei. Fiind singura societate științifică și istorică serioasă care a existat în Transilvania, ea a avut o importanță regională, dar și națională. Astfel, putem vorbi și despre un anumit grad de centralizare. Compromisul austro-ungar din 1867 este o altă etapă importantă în evoluția arheologiei ca disciplină propriu-zisă. Apar noi personalități în anticarianismul transilvănean, ceea ce înseamnă că volumul cercetărilor care se fac crește exponențial. Lucrările acestor noi personalități apar în cele mai importante reviste științifice din Ungaria și, în unele cazuri, din Austria. Numărul mai mare de anticari din afara Clujului determină și înființarea mai multor societăți istorice în întreaga Transilvanie, ceea ce înseamnă ulterior un fel de descentralizare în cercetarea arheologică. Personalități marcante ale mișcării anticarilor documentau siturile și efectuau săpături la Potaissa, Apulum și Sarmizegetusa. Antichitățile rezultate din aceste săpături ajung în colecțiile acestor societăți, fondând majoritatea acelor muzee de importanță regională care există și astăzi. În timp ce la Cluj se înființează Universitatea Franz Joseph, activitatea științifică a Societății Muzeului Ardelean nu crește, de fapt, universitatea are un efect negativ asupra acesteia. Abia peste aproape trei decenii se va înființa adevăratul departament arheologic al universității, ceea ce înseamnă că cercetările care se efectuau în acest secol sunt făcute de amatori.

Cantitatea de cercetări care s-au făcut în această perioadă și volumul de date care au fost culese de-a lungul cercetărilor de teren au făcut ca nevoia de lucrări complete referitoare la arheologia Daciei romane să devină cât mai presantă. Publicarea unor mici articole legate de descoperirea anticarilor nu era suficientă pentru a rezolva aceste nevoi, însă acestea erau suficiente pentru a sensibiliza cercetătorii străini cu privire la munca care se făcea și în Transilvania. Corespondența dintre acești cercetători și vizitele lor în Transilvania pentru a colabora cu colegii lor înseamnă că cercetările efectuate de anticarii locali deveneau relevante. Este evident că, în ceea

ce privește dezvăluirea istoriei Daciei romane, a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost cea mai frugală. Și chiar dacă s-a răspuns la mai multe întrebări referitoare la perioada romană din Transilvania, trebuie menționat că există anumite aspecte pentru care nu cunoaștem răspunsul nici astăzi.

În timp ce mai mulți anticari locali au aplicat pentru noul post de șef al departamentului de arheologie al universității din Cluj, Pósta Béla, un "străin" este numit în funcție. Importanța școlii Pósta în profesionalizarea arheologiei în Transilvania nu poate fi supraestimată, la fel ca și impactul pe care l-a avut asupra cercetării anticarilor care era încă în desfășurare. Clujul devine un centru de cercetare definitiv în Transilvania în ceea ce privește arheologia, primii arheologi cu pregătire profesională ai vremii debutând în primul deceniu al secolului al XX-lea. Acest lucru provoacă un conflict între reprezentanții arheologiei "neoficiale" și cei ai arheologiei "oficiale", afectând și cercetarea de teren. Cu toate acestea, aceasta este și o perioadă în care se acordă mult mai multă atenție catalogării și prelucrării descoperirilor arheologice.

Văzând rezultatele studiilor intensive asupra *limesului* efectuate de germani cu finanțare guvernamentală, arheologii din Transilvania se mobilizează și ei pentru proiecte de cercetare similare. Unii, precum Téglás Gábor și Buday Árpád, participă și la excursii în Germania pentru a observa mai îndeaproape ceea ce se face acolo, făcând chiar sugestii pentru autoritățile maghiare. Cu toate acestea, se poate spune că un proiect complex de studiere a *limesului*, gestionat și finanțat la nivel central, nu s-a consolidat niciodată, iar Primul Război Mondial a provocat, de asemenea, eșecuri majore.

Izbucnirea Primului Război Mondial și sfârșitul acestuia au consecințe majore asupra arheologiei maghiare din Transilvania. Personalități importante precum Buday Árpád pleacă definitiv, limitând cercetările făcute de școala arheologică maghiară în siturile romane. O altă schimbare vine odată cu cel de-al Doilea Dictat de la Viena, dar acestea sunt anulate din nou din cauza izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial și a schimbării politice definitive care este adusă la sfârșitul acestuia. Acestea fiind spuse, cercetările efectuate de școala arheologică maghiară în Transilvania, cu privire la Dacia romană nu vor avea niciodată aceeași intensitate ca în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Surse arhivă

- FODOR I Biblioteca Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Fodor András, lugosi, kéziratai és rajzai. XIX. sz., Ms 754, Vol. 1
- FODOR II Biblioteca Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Fodor András, lugosi, kéziratai és rajzai. XIX. sz., Ms 754, Vol. 2
- FODOR VI Biblioteca Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Fodor András, lugosi, kéziratai és rajzai. XIX. sz., Ms 754, Vol. 6
- MNM RAHA Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára, Hagyatékok, Buday 2003 58–217 hagyaték

Surse literare

- ABRUDAN–STOIA Abrudan, P.–Stoia, M., Documente inedite privind călătoria lui Theodor Mommsen în Transilvania pentru studierea inscripțiilor romane din Dacia, *Sargetia* 16–17, 1982, 241–250 1982
- BAHN 1996 Bahn, Paul (ed.), *The Cambridge Illustrated History of Archaeology* (Cambridge 1996)
- BAHN 2014 Bahn, Paul, *The Archaeology of Archaeology: pre-modern views of the past*, in: Bahn, P. (ed.) *The History of Archaeology. An Introduction* (London 2014), 1–14
- BAJUSZ 2005 Bajusz István (ed.), *Téglás István jegyzetei* (Cluj-Napoca 2005)
- BAKIĆ 2015 Bakić, Ljiljana, Felix Milleker's Contributions to the Study of the Antiquities of Banat between the 1880's and 1940's, *Analele Banatului S. N., Arheologie–Istorie* 23, 2015, 429–434
- BĂRBULESCU 2010 Bărbulescu, Mihai, *Collezioni e collezionisti in Transilvania fino al secolo XIX*, in: Marchi, P. G–Pál J. (eds.), *Epigrafi romane di*

- Transilvania: raccolte da Giuseppe Ariosti e postillate da Scipione Maffei (Verona 2010)
- BĂRBULESCU 2022 Bărbulescu, Mihai, Istoria arheologiei în România (București 2022)
- BODA 2013 Boda Imola, Téglás Gábor (1848–1916) și cercetarea arheologică din Dacia, *Sargetia* 4, 2013, 377–392
- BODA 2014 Boda Imola, Ulpia Traiana Sarmizegetusa and the archaeological research carried out between 1881 and 1893, *Studia Antiqua et Archaeologica* 20, 2014, 307–351
- BODÓ 2021 Bodó Cristina, Din activitatea Societății de Istorie și Arheologie a comitatului Hunedoara (Cluj-Napoca 2021)
- BODOR 1995 Bodor András, Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepéig, *Erdélyi Múzeum* 3–4, 1995, 56–81
- BODOR 1996 Bodor András, Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepétől az Első Világháború végéig, in: Kovács A., Sipos G., Tonk S. (eds.), *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára* (Cluj-Napoca 1996)
- BOGUCKI 2014 Bogucki, Peter, Ancient Europe. The discovery of antiquity, in: Bahn, P. (ed.) *The History of Archaeology. An Introduction* (London 2014), 15–38
- BUDAY 1910 Buday Árpád, A római limes Németországban. Tanulmányúti beszámoló, *Erdélyi Múzeum* 1/2, 1910, 1–102
- CHANG 2017 Chang Hasok, Who cares about the history of science?, *Notes and Records: the Royal Society Journal of the History of Science* 71/1, 2017, 91–107
- CSERNI 1901 Cserni Béla, Alsófehér vármegye monográfiája II/2: Alsófehér vármegye története a római korban (Nagyenyed 1901)

- DÍAZ-ANDREAU 2007 Díaz-Andreau, Margarita, *A World History of Nineteenth-Century Archaeology. Nationalism, Colonialism and the Past* (Oxford 2007)
- DÍAZ-ANDREAU 2024 Díaz-Andreau, Margarita, *Writing the History of Archaeology: A Historical Overview*, in: Díaz-Andreau, M.–Coltofean, L. (eds.), *The Oxford Handbook of the History of Archaeology* (Oxford 2024, 21–47)
- ENTZ 1937 Entz Géza, *A magyar mügyűjtés történetének vázlata 1850-ig* (Budapest 1937)
- FODOR–BRÚZ 1905 Fodor A.–Brúz L., Erdély ritkaságai és természeti nevezetességei, *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* 15, 1905, 115–146
- GÁLL 2014 Gáll Erwin, Precursorii arheologiei profesioniște din Transilvania. Gábor Téglás. *Studii și cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 65/3-4, 2014, 219-293
- GAUSZ 2022 Gausz I.–Toth Sz.–Vajda T. (eds.), *A kolozsvári egyetem alapításának forrásai és sajtóvisszhangja (1868–1872)* (Cluj-Napoca 2022)
- KELEMEN 1909 Kelemen Lajos, Törekvések egy erdélyi múzeum alapítására, *Erdélyi Múzeum* 26/5, 1909, 353–375
- KIRÁLY 1886 Király Pál, *A sarmizegetusai mithraeum* (Budapest 1886)
- KIRÁLY 1892 Király Pál, *Gyulafehérvár története I* (Kolozsvár 1892)
- KÖVÁRI 1852 Kövári László, *Erdély régiségei* (Pest 1852)
- KÖVÁRY 1866 Kövály László, *Erdély építészeti emlékei* (Kolozsvár 1866)
- MOMIGLIANO 1950 Momigliano, Arnaldo, *Ancient history and the antiquarian*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 13/3–4, 1950, 285–315

- MOMMSEN 1873 Mommsen, Theodor (ed.), *Corpus Inscriptionum Latinarum: Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae, Graecarum, Illyrici Latinae* (Berlin 1873)
- MORO ABADÍA 2023 Moro Abadía, Oscar, *Rewriting the Past for the Changing Present: The Need for New and Pluriversal Histories of Archaeology*, *Bulletin of the History of Archaeology* 33/1, 2023, 1–12
- MURRAY 2007 Murray, Tim, *Rethinking Antiquarianism*, *Bulletin of the History of Archaeology* 17/2, 2007, 14–22
- MURRAY 2014 Murray, Tim, *From Antiquarian to Archaeologist: The History and Philosophy of Archaeology* (Croydon 2014)
- MURRAY–EVANS 2008 Murray, T.–Evans, C., *Introduction: Writing Histories of Archaeology*, in: Murray, T.–Evans, C. (eds.) *Histories of Archaeology. A Reader in the History of Archaeology*, (Oxford 2008), 1–12
- NAGY 2003 Nagy Mihály, *A régészeti örökség védelme Magyarországon*, in: Visy Zsolt et al. (ed.) *Magyar régészet az ezredfordulón* (Budapest 2003) 30–35
- NEIGEBEUR 1851 Neigebaur, Johann Ferdinand, *Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen* (Braşov 1851)
- ORBÁN 1868A Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása I* (Pest 1868)
- ORBÁN 1868B Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása II* (Pest 1868)
- ORBÁN 1868C Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása III* (Pest 1868)
- ORBÁN 1868D Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása IV* (Pest 1868)
- PAULOVICS 1944 Paulovics István, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése* (Kolozsvár 1944)

- Schnapp, Alain, Between Antiquarians and Archaeologists—Continuities and Ruptures, in: Murray, T–Evans, C. (eds.), *Histories of Archaeology. A Reader in the History of Archaeology* (Oxford 2008) 392–405
- SZABÓ 2016 Szabó Csaba, Béla Cserni and the beginnings of urban archaeology in Alba Iulia (Cluj-Napoca 2016)
- TÉGLÁS 1902 Téglás Gábor, Hunyadmegye a dákok és rómaiak idejében, in: Téglás G. (ed.), *Hunyadvármegye története I* (Budapest 1902)
- TÉGLÁS 1906 Téglás Gábor, Limes tanulmányok, *Értekezések a történeti tudományok köréből* 21/2, 1906, 77–180
- TORMA 1864 Torma Károly, Az Alsó-Ilosvai római állótábor s műemlékei, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve* 3/1, 1864, 10–67
- TRIGGER 2009 Trigger, Bruce G, *A History of Archaeological Thought* (2nd edition) (Cambridge 2009)
- VINCZE 2014 Vincze Zoltán, A kolozsvári régészeti iskola a Posta Béla-korszakban (1899–1919) (Cluj-Napoca 2014)

